

πολιτικόν, πόλιν (πόλις) (αβέβαια ετυμολογία): **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** πόλη, πολίτης, πολιτισμός, τεία, πολίτευμα, πολεοδομία, πολιορκώ, πολιούχος, πολιτικολογώ, πολιτογραφώ, αποστος, αντιπολίτευση, συμπολίτης, ακρόπολη, κωμόπολη, μητρόπολη, μεγαλούπολη, κοπολίτης.

άνθρωπος < **άνήρ, άνδρ-ος + ὤψ, ὠπὸς** (= ὄψη) ἢ κατ' ἀλλήλους ἄνω + θρώσκω (αβάσιμη επιμονικῶς αὐτὴ ἡ ετυμολογία κατὰ τὸ λεξικὸ Μπαμπινιώτη): **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** ἀνθρώπινος, ἀνθρώπος, ἀνθρωπισμός, συνάνθρωπος, ἀνδρειοσύνη, ἀνδριάντας, ἀνδραγάθημα, ἀνδραγαδία, ἀνδράποδο, ἐξανδραποδισμός, ἀνδρείκειλο, ἀνδροπρεπής, ἀντρας, ἀντρόγυνο.

ζῶον, ζῶου, ζῶοις < **ζῆω, ζῶ.** **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** ζῆ, ζῆρός, ζῶτικός, ζῶυφιο, ζῶδιο, ζῶντανός, ζῶντάνια, ζῆση, ζῆσιμο, ζῆτω, ζῶωδης, ζῶοδότης, ζῶογόνος, ζῶοποιός.

πάσης, παντός (πάς): **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** θέμα παντ- + κατάληξη -s. **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** πάγκρεας, παγκόσμιος, πανάκριβος, πανανθρώπινος, πανάρχαιος, πανδαιμόνιο, πανελληνίος, πανέμορφος, πανέξυπνος, πανεπιστήμιο, πανευτυχής, πανηγύρι, πανίσχυρος, πανοπλία, πανόραμα, πανούργος, πανσέληνος, πάνσοφος, παντογνώστης, παντοπώλης, παμπάλαιος, πάμπλουτος, παμπόνηρος, πάμφθηνος, πάμφτωχος, πασίγνωστος. **ΣΥΝΩΝΥΜΑ:** ὄλιος, ἄπας, σύμπας. **ΑΝΤΩΝΥΜΑ:** οὐδεὶς ἕκαστος.

μελίττης (μέλιττα): **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** ἀπὸ το ουσ. μέλι (τό). **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** μελίσσι, μελιχρός, μελιτώδης, μελισσοουργός, μελισσοκόμος, μελιστάλαχος, μελισσοτρόφος, μελισσώνας, μελισσοφάγος.

ἀγελαίου (ἀγελαῖος < ἀγέλη): **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** ἀπὸ τὸ ρ. ἄγω (ρίζα ἀγ-). **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** ἄγω, ἀγωγή, ἀγωγός, ἀγωγή, ἀγωγί, ἀγωγιμότητα, ἀγέλη, ἀγημα, ἀμαξα, ἀξονας, ἀξιος, ἀνάγω, ἀνάγωγος, ἀπαγωγή, διαγωγή, εἰσάγω, ἐξαγωγέας, ἐπαγωγή, κατάγομαι, καταγωγή, παράγω, παρείσακτος, προαγωγή, προσάγω, συνάγω, σύναξη, υπάγομαι, δημαγωγός, μυσταγωγία, νηπιαγωγός, παιδαγωγός, πετρελαιοαγωγός, υδραγωγείο, φρουτοπαραγωγός, φωταγωγός, χαλιναγωγώ, ψυχαγωγώ, ῥοχαγός, ξεναγός, ἀρχηγός, κυνηγός, οδηγός, οχηλαγωγία, στρατηγός, χορηγός.

δήλιον (δήλιος): **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** ρίζα δηF- τοῦ δῖος (= θεϊκός). **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** δήληση, δηλώνω, δηλωτικός, δηλαδή (δήλη + δή), ἀδήλωτος, διαδήληση, ἀντιδιαδήληση, ἐκδηλώνω, ἐκδηλωτικότητα, υποδηλώνω, υποδήληση. **ΣΥΝΩΝΥΜΑ:** φανερός, ἐμφανής, σαφής, ἐναργής. **ΑΝΤΩΝΥΜΑ:** ἄδηλος, ἀφανής, ἀδιόρατος.

φαμέν (φημί): **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** ἀπὸ θεματικὴ ρίζα φη-, φᾶ-, φᾷ-, καὶ με ετεροίωση φω-. **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** φήμη, προφήτης, προφητεία, φατός, ἀφατος, διαφήμιση, (πιθανόν καὶ) φωνή.

μάτην (ἐπίρρημα): **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** ἀπὸ τὴν αιτιατ. εν. τοῦ ουσ. μάτη (ἡ) = ἀνοσία. **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** μάταιος, ματαιότητα, ματαίωση, ματαιόδοξος, ματαιοδοξία, ματαιόφρων, ματαιοφροσύνη, ματαιολογία, ματαιοπονία.

φύσις: **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** ἀπὸ τὸ ρ. φύω. **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** φυσικός, φυτό, φύτρα, φυτικός, φυσιοδίφης, φυσιολάτρης, φυσιογνωμία, ἐμφυτος, σύμφυτος, υπερφυσικός.

λόγον (λέγω): **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** ἀπὸ θέμα λέγ-, φερε-, ἐρε-, φερε-> ῥε-> ῥη-, φερε-, φερε-> εἶπ-: **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** λέξη, λέξημα, λεξικό, διαλογικός, δυσληξία, ἰδεολόγημα, λογάριθμος, λογικός, λόγος, πολυλόγος, φιλόλογος, ῥήμα, ῥήση, ῥητό, ῥήτορας, ῥήτρα, ἀπόρρητος, ἄρρητος, ἔπος, ἐπικό, ἐπύλλιο, καλλιπέπεια, καλλιπεπής. **ΣΥΝΩΝΥΜΑ:** ἔπος, ἀγόρευσις, δημηγορία, διήγησις. **ΑΝΤΩΝΥΜΑ:** σιωπή, σιγή.

φωνή: **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** συνδέεται κατὰ μία ἀποψη με τὸ ρ. φημί (βλέπε παραπάνω). **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:**

φωνήεν, φώνημα, φωνάρα, φωναχτός, φωνακλής, φωνασκία, φωνητικός, άφωνος, αφωνία, -φωνο(s): μεγάφωνο, ραδιόφωνο, οξύφωνος, παράφωνος, κ.λπ., -φωνικός: ραδιοφωνικός, πολυφωνικός, φων(ο)-: φωνογράφος, φωνολογία κ.λπ., διαφωνία.

λιπηροῦ (λιπηρός): **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** από το ουσ. λιπή (ή). **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** λιπήση, λιπημός, αλιύπητος, λιπητερός, άλιπος, αξιολιπητος, περίλιπος, συλλιπητηήριος, λιπομανής, παυσίλιπος.

ήδέος (ήδύς): **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** ηδονή, ηδονικός, ηδονισμός, ηδονιστής, ηδονοβλεψίας, ηδυπαθής, ηδυπάθεια, ηδύποτο (= ηικέρ), ηδία, ηδής, ηδιαστικός, δυόσμος (< ήδυσμός), φιλήδονος, ηδύφωνος.

έστί (εϊμί): **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** ρίζα έσ- + κατάληξη -μι > έσμί· με αφομοίωση του σ σε μ > έμμί· με απλοποίηση των δύο μ και με αντέκταση > εϊμί. **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** όντως, ουσία, ουσιαστικός, ανούσιος, απουσία, απών, εξουσία, επουσιώδης, παρουσία, παρουσιάσιμος, παρόν (το), παρών, παρουσία, αυτούσιος, αυτεξούσιος, εσθλός, έτυμος, ετυμολογία. **ΣΥΝΩΝΥΜΑ:** γίγνομαι, ζώ, ύπάρχω. **ΑΝΤΩΝΥΜΑ:** θνήσκω, τελευτώ, εκλείπω, άπολείπω, άπόημι.

σημεῖον, σημαίνειν (σημαίνω). **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** σήμα, σημάδι, σημασία, σημαδιακός, σημαία, σήμανση, σημαντικός, σήμαντρο, σημασιολογία, αμφίσημος, αξιοσημείωτος, ασήμαντος, άσημος, βιβλιοσήμο, γραμματόσημο, διάσημος, δίσημος, ένσημο, επισήμανση, επίσημος, παράσημο, πολύσημος, προσήμανση, πρόσσημο, σηματοδότης, σηματοδότηση, σημειολογία, σημείωμα, σημείωση, χαρτόσημο.

άλλοις, άλλήλοισ (άλλος): **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** ρίζα άλλι- (από την οποία και τα άλλιά, άλλιοίος, άλλιότριος, άλλιήλων, άλλιάσσω). **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** άλλιά, άλλιώως, άλλιού, άλλιote, άλλιωστε, άλλιάζω, άλλιαγή, άλλιώτικος, άλλιοθι, άλλιοιώνω, άλλιοτριώνω, άλλιαξοπιστία, άλλιεπάλληλοι, άλλιεργία, άλλιηγορία, άλλιήθωρος, άλλιηηγγύη, άλλιηηεπίδραση, άλλιηηολογραφία, άλλιηηοεκτίμηση, άλλιηηοθαυμασμός, άλλιηηουχία, άλλιοδαπός, άλλιοεθνης, άλλιόκοτος, άλλιοπρόσαλλιος, άλλιοφροσύνη, ανταλλιάσσω, απαλλιάσσω, διαλληλακτικός, εναλληλακτικός, έξαλλιος, παραλληλαγή, συναλλιάσσομαι, συνάλληλαγμα. **ΣΥΝΩΝΥΜΑ:** άλλιότριος, άλλιοίος, έτερος. **ΑΝΤΩΝΥΜΑ:** ίδιος, οϊκεϊος, ό αυτός.

έλήλυθε (εϊμι, έρχομαι): **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** από ρίζα *ει- και με μετάπτωση *ι- και *οι- · εϊ- + -μι > εϊμι· έρχομαι: θέματα: έρχ-, έλυθ-, έλθ-. **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** ιταμός, ιταμότητα, ισθμός, εισιτήριο, εξιτήριο, προσιτός, απρόσιτος, αμαξιτός, ανεξιτηλιος, ερχομός, έλευση, προσέλευση, διέλευση, έλευθερία, έλευθήρωση, ελεύθερος, έλευθέριος, έλευθερωτής, έλευθεριάζω, έλευθεριότητα, έλευθεριάζων, έλευθεροστομία, έλευθερόστομος, έλευθεροτυπία, έλευθεροφροσύνη, Ελευσίνα, προσηλυτισμός.

έχειν: **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** έχω < θέμα σεχ- > έχ- (με τροπή του σ σε δασεία) > έχ- (με ανομοίωση της δασείας: έγινε ψιλή, επειδή ακολουθεί το δασύ χ) > σχ- (και: σεχ- > σε- > σεη-). **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** έχω, έξη, σχετικός, (ακατ)άσχετος, σχέδιο, σχεδόν, σχέση, σχήμα, σχηματίζω, σχολή, σχολαστικός, σχολείο, ανέχομαι, ανεξίκακος, ανακωχή (< άνοκωχή), αντέχω, αποχή, εξέχω, εξοχή, ενοχή, εποχή, έπισχεση, κατέχω, κατάσχεση, μετέχω, μέθεξη, παρέχω, αντιπαροχή, περιέχω, περιοχή, περιεκτικός, προέχω, προεξέχω, προσέχω, προσεχής, πρόσχημα, συμμετέχω, συνεκτικός, συνεχής, συνοχή, συσχετίζω, υπέρεχω, υπέροχος, εχέμυθος, ενέχυρο, εκχειρία, οχυρός, απροσεξία, ευεξία, καχεκτικός, πλεονέκτης, μειονεκτώ, ευωχία, (απ)ασχολούμαι, απασχόληση, κακουχία, νουνεχής, αδειούχος, αξιωματούχος, αριστούχος, γηπεδούχος, διπλωματούχος, εκατομμυριούχος, κυπελλούχος, οικοπεδούχος, πολιούχος, προνομιούχος, πτυχιούχος, ταξιαντούχος.

αΐσθησιν: **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** αισθάνομαι < αΐω < άφίσω (ομηρικό) (= «αντιλαμβάνομαι») και προσθήκη του προσφύματος -θη- και -αν-: αφίσθη-αν-ομαι > αισθάνομαι. **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** αισθητός, ευαίσθη-

τος, αναίσθητος, αισθητής, αισθητικός, αίσθημα, αισθηματικός, συναίσθημα, συναίσθηση, αισθητήριο, καλαισθητός, καλαισθησία, αισθαντικός, αισθητική, αισθητικός. **ΣΥΝΩΝΥΜΑ:** έννοιες, γνώσεις, μάθησις. **ΑΝΤΩΝΥΜΑ:** αναισθησία, άγνοια.

δηλοῦν (δηλώω -ῶ): **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** δῆλος < ρίζα δηF- του δῖος (= θεϊκός). **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** δήλωσις, δηλώνω, δηλωτικός, δηλαδή (δῆλα + δὴ), ἀδήλωτος, διαδήλωσις, αντιδιαδήλωσις, εκδηλώω, εκδηλωτικότητα, υποδηλώνω, υποδήλωσις, ἀδήλος, δεδηλωμένη. **ΣΥΝΩΝΥΜΑ:** φαίνω, σημαίνω. **ΑΝΤΩΝΥΜΑ:** κρύπτω.

συμφέρον (φέρω): **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** οι τύποι του ρήματος σχηματίζονται από τρία θέματα: 1. από θέμα φερ-: **ΕΝΣ:** φέρ-ω. 2. από θέμα ἐνεκ-/ἐνεγκ-/ἐνοκ-: **ΑΟΡ:** ἤνεγκα, ἤνεγκον, ἤνεγκάμην, ἤνεχθην, **ΠΡΚ:** ἐν-ἐνοκ-α > ἐνήνο-χα, ἐν-ἐνεκ-μαι > ἐνήνεγμαι. 3. από θέμα οἰ-: **ΜΕΛ:** οἶ-σω, οἶ-σομαι, οἶ-σθήσομαι. **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** φόρος, φορείο, φέρετρο, φερέγγυος, φερτός, φορά, φορέας, φόρεμα, φαρέτρα, φερνή, φορείο, φόρτος, φορτίο, ευφορία, φερέφωνο, δορυφόρος, αμφορέας, ασθενοφόρο, αυτόφωρος, διάφορος, κατάφωρος, μαρσιποφόρο, μεταφορέας, μεταφορικός, παράφορος, πολύφενος, φωριαμός, διηνεκής, βεληνεκές, διένεξη, οισοφάγος.

βλαβερόν: **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** από το ουσιαστικό ἡ βλάβη, ρίζα βλαβ-. **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** βλάβη, βλάβιμο, βλαπτικός, αβλαβής, φρενοβλαβής, επιβλαβής. **ΑΝΤΩΝΥΜΑ:** ἡσιστελής, ὠφέλιμος.

δίκαιον, ἄδικον (< δίκη, δίκη): **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** δίκιο, δικαιοσύνη, δικαστής, ἀδίκαστος, δικάσιμος, δικανικός, δικηγόρος, εκδίκηση, εκδικητής, διεκδίκηση, διεκδικητής, δικαιολογία, δικαιογράφο, δικαίωμα, δικαίωση, ἐνδικος, διάδικος, φυγόδικος.

ἀνθρώποις: **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** ἀνὴρ, ἀνδρ-ὸς + ὤψ, ὠπὸς (= ὄψη) ἢ κατ' ἀλλήλους ἄνω + θρώσκω (ἀβάσιμη επιστημονικῶς αὐτὴ ἡ ετυμολογία κατὰ τὸ λεξικό Μπαμπινιώτη): **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** ἀνθρώπινος, ἀνθρωπιστής, ἀνθρωπισμός, συνάνθρωπος, ἀνδρειοσύνη, ἀνδριάντας, ἀνδραγάθημα, ἀνδραγαθία, ἀνδράποδο, ἐξανδραποδισμός, ἀνδρείκελο, ἀνδροπρεπής, ἀντρας, ἀντρόγυνο.

ἀγαθοῦ (ἀγαθός): **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** ἀβέβαιη ἡ ετυμολογία του (ἴσως ἀπὸ τὸ ἄγαν + θέω). **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** ἀγαθός, ἀγαθούλης, ἀγαθίάρης, ἀγαθότητα, ἀγαθοεργία, ἀγαθοποιός, πανάγαθος, ὑπεράγαθος. **ΣΥΝΩΝΥΜΑ:** χριστός. **ΑΝΤΩΝΥΜΑ:** κακός, πονηρός, φαῦλος, αἰσχρός.

κοινωνία: **ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ:** κοινωνέω -ῶ < κοινωνὸς < κοινὸς < θέμα κοιν-. **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** κοινός, κοινότητα, κοινωνῶ, κοινωνία, κοινωνικός, κοινόβιο, κοινοβούλιο, κοινοκτημοσύνη, κοινολογῶ, κοινωνικοποιῶ, κοινωνιολογία, κοινοποιῶ, κοινοπολιτεία, κοινοπραξία, κοινοτάρχης, κοινόχρηστος, κοινωφελής, ἀκοινωνήτος, ἀνακοινωνῶ, ἀνακοινωνθέν, ἀντικοινωνικός, διακοίνωση, ἐπικοινωνῶ, συγκοινωνῶ, πάγκοινος.

οἰκίαν < οἶκος: **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** οἶκημα, οἶκησις, οἰκισμός, ἰδιοκατοίκηση, διοίκηση, συγκατοίκηση, μετοίκηση, κατοικία, μονοκατοικία, πολυκατοικία, συνοικία, ἀποικία, παροικία, ἐνοικος, περίοικος, κάτοικος, συγκάτοικος, μέτοικος, οἰκιστικός, ἀποικισμός, ἀποικιστικός, οἰκοδεσπότης, οἰκογένεια, οἰκότροφος, οἰκόπεδο, οἰκοσκευή, οἰκόσημο, οἰκονομία, οἰκόσιτος, οἰκουμένη, οἰκολογία, οἰκόσημο, οἰκοδόμος, συνοικέσιο.

πόλιν (πόλις, ἀβέβαιης ετυμολογίας): **ΕΤΥΜ. ΟΙΚΟΓ.:** πόλη, πολίτης, πολιτισμός, πολιτεία, πολιτεύμα, πολεοδομία, πολιορκῶ, πολιούχος, πολιτικολογῶ, πολιτογραφῶ, ἀπολίτιστος, ἀντιπολίτευσις, συμπολίτης, ἀκρόπολη, κωμόπολη, μητρόπολη, μεγαλοπόλη, κοσμοπολίτης.

ενεργεί πάντα έχοντας κάποιο σκοπό. Η συμπεριφορά των ζώων αντιλαμβάνονται με τις αισθήσεις το ευχάριστο και το δυσάρεστο και να τα μεταδίδουν ένα στο άλλο. Ωστόσο εφοδίασε μόνο τον άνθρωπο με τον λόγο, έναρθρο και ενδιαφέρον ώστε να μπορεί να αντιλαμβάνεται το συμφέρον και το βλαβερό, το δίκαιο και το άδικο. Ο άνθρωπος λοιπόν έχει το μοναδικό προνόμιο να αντιλαμβάνεται και να κάνει φανερά σύνθετες ηθικές έννοιες, όπως το καλό και το κακό», το δίκαιο και το άδικο. Η συμμετοχή σε όλα αυτά οδηγεί στη συγκρότηση της πολιτικής κοινωνίας και φυσικά και της πόλης.

Ε. Αναλυτική ερμηνευτική προσέγγιση

Διότι δὲ πολιτικὸν ὁ ἄνθρωπος ζῶν πάσης μελίττης καὶ παντὸς ἀγελαίου ζώου μᾶλλον, δῆλον. ■

Θέση του Αριστοτέλη από την αρχή της ενότητας είναι πως ο άνθρωπος είναι πολιτικὸν ζῶν περισσότερο απ' ό,τι οι μέλισσες ή τα άλλα αγελαία ζώα. Στο ζωολογικό του έργο *Περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι*, ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι πολιτικά (με μεταφορική, βέβαια, σημασία) είναι τα ζώα που αναλαμβάνουν και διεκπεραιώνουν όλα μαζί μια κοινή δραστηριότητα και ως τέτοια μνημονεύει –εκτός από τον άνθρωπο– τη μέλισσα, τη σφήκα, το μυρμήγκι και τον γερανό («*Πολιτικὰ δ' ἐστὶν ὧν ἔν τι καὶ κοινὸν γίνεται πάντων τὸ ἔργον· ὅπερ οὐ πάντα ποιεῖ τὰ ἀγελαῖα. Ἔστι δὲ τοιοῦτον ἄνθρωπος, μέλιττα, σφήξ, μύρμηξ, γέρανος*»). Τα ζώα αυτά παρουσιάζουν στη συμβίωσή τους σε αγέλης κάποια στοιχεία πολιτικής οργάνωσης, αλλή το αποτέλεσμα της κοινωνικής τους συμβίωσης παραμένει σε πρωτόγονο αρχικό στάδιο, περιοριζόμενο από τα βιολογικά του χαρακτηριστικά. Η φωνή που διαθέτουν ως χαρακτηριστικό της φύσης τους τους επιτρέπει να μεταβιβάζουν το ένα στο άλλο την ευαρέσκεια και τη δυσαρέσκειά τους και στο σημείο αυτό τελειώνει η όλη επικοινωνία τους. Η πολιτική τους οργάνωση λοιπόν έχει βιολογική βάση και περιορίζεται στον σχηματισμό της αγέλης με τους ρόλους που επιτελούν εντός της.

Πολιτικό ζώο σε ανώτερο βαθμό ο Αριστοτέλης θεωρεί και τον άνθρωπο, αφού από τη φύση του έχει σε μεγαλύτερο βαθμό εκείνες τις ιδιότητες που του παρέχουν τη δυνατότητα να σχηματίζει κοινωνικές ομάδες εξελίξιμες σε ανώτερους πολιτικούς σχηματισμούς, με κανόνες και όρους, νόμους και αρχές, που υπερβαίνουν μάλιστα το φυσικό δίκαιο. Η φύση προίκισε μόνο τον άνθρωπο με τον έναρθρο λόγο, που του παρέχει τη δυνατότητα να επικοινωνεί σε υψηλότερο επίπεδο και να μεταφέρει ο ένας στον άλλο μηνύματα βαθύτερα, με υψηλά σημασιολογικά φορτία. Με τον έναρθρο λόγο ο άνθρωπος κατηγοριοποιεί και ερμηνεύει τα συναισθήματά του, σκέφτεται, κρίνει και ερμηνεύει και μπορεί να τα εκφράζει όλα αυτά και να τα μεταδίδει στους υπόλοιπους. Μπορεί να αντιλαμβάνεται και έννοιες ανώτερες αξιολογικά, όπως το ωφέλιμο και το βλαβερό, το δίκαιο και το άδικο, και να υψώνεται σε ένα ανώτερο ηθικό επίπεδο. Με τον λόγο ο άνθρωπος φτάνει στο σημείο

να διακρίνει το καλό από το κακό, το ωφέλιμο από το βλαβερό, το δίκαιο από το άδικο, και του δίνεται η δυνατότητα να κατακτήσει τη δικαιοσύνη, την ύψιστη αρετή κατά τον Αριστοτέλη, στην οποία υπάγονται όλες οι αρετές. Η φύση λοιπόν του παρείχε όλες τις προϋποθέσεις για να δημιουργήσει κοινωνικούς σχηματισμούς με πολιτική και πολιτειακή οργάνωση. Συγκριτικά η θέση των ζώων απέναντι στον άνθρωπο έχει ως εξής:

Ζώα	Άνθρωπος
στοιχειώδεις οργανωτικά πολιτικές κοινωνίες / αγέλες	οργανωμένες πολιτικές κοινωνίες
φωνή / άναρθρες κραυγές	έναρθρος λόγος / ενδιάθετος και εκπεφρασμένος λόγος
αντίληψη και διάκριση του ευχάριστου και του δυσάρεστου	αντίληψη και διάκριση του ωφέλιμου και του βλαβερού, του δίκαιου και του άδικου
έκφραση και επικοινωνία του ευχάριστου και του δυσάρεστου	έκφραση όλων των ανώτερων εννοιών που αντιλαμβάνεται

οὐθὲν μάτην ἢ φύσις ποιεῖ

Με την εισαγωγική φράση της ενότητας, ότι η φύση δεν κάνει τίποτα δίχως λόγο και δίχως κάποιο σκοπό, γίνεται φανερό η τελ(ε)ολογική σκέψη του Αριστοτέλη. «Η φύση δεν κάνει τίποτε χωρίς σκοπό· όλες οι φυσικές διεργασίες κάπου αποβλέπουν. Πρόκειται για φράση που επαναλαμβάνει ο Αριστοτέλης σε πολλές πραγματείες του. Υποστηρίζει ότι στη φύση τίποτε δεν γίνεται μάταια, τα πάντα εξυπηρετούν ορισμένη σκοπιμότητα, από την οποία και νοσηματοδοτούνται: ... εἰ μὴθὲν μάτην ποιεῖ ἡ φύσις. Ἐνεκά του γὰρ πάντα ὑπάρχει τὰ φύσει, ἢ συμπτώματα ἔσται τῶν ἔνεκά του [: αν είναι αλήθεια ότι η φύση τίποτε δεν κάνει στην τύχη. Όλα, αλήθεια, τα φυσικά όντα υπάρχουν για κάποιο σκοπό, ή είναι τυχαία παρασπαρατάματα εκείνων που υπάρχουν για κάποιο σκοπό] (Περὶ ψυχῆς, 434a 31-32). Στην ανάπτυξή της η θεωρία αυτή ονομάστηκε αριστοτελική τελ(ε)ολογία. Προνομιακός χώρος της τελ(ε)ολογίας είναι η βιολογία. Σχεδόν όλα τα παραδείγματα που φέρνει ο φιλόσοφος αντλούνται από την έμβια φύση· γίνεται αναφορά στα σχήματα των δοντιών, που είναι όπως είναι για να εξυπηρετούν την πρόσληψη και επεξεργασία των τροφών, στις στοχευμένες ενέργειες μυρμηγκιών και μελισσών για την επιβίωση της κοινότητάς τους, στην ύπαρξη και λειτουργία των φύλλων χάριν των καρπών. Βασίζεται, λοιπόν, ο Αριστοτέλης στη βιολογία και επεκτείνει το τελ(ε)ολογικό ερμηνευτικό μοντέλο του και σε άλλα πεδία των φυσικών επιστημών»*.

Όπως έχουμε αναφέρει και στη Διδακτική Ενότητα 16, ο Αριστοτέλης ταύτισε την αιτία

τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον· τοῦτο γὰρ πρὸς τὰ ἄλλα ζῶα τοῖς ἀνθρώποις ἴδιον, τὸ μόνον ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ δικαίου καὶ ἀδίκου καὶ τῶν ἄλλων αἴσθησιν ἔχειν· ἡ δὲ τούτων κοινωνία ποιεῖ οἰκίαν καὶ πόλιν. «Οἱ ἀριστοτελικοὶ ὀρισμοὶ ἀποτελοῦνται: α) ἀπὸ μίας ἢ περισσώτερες ἐπάλληλης ἐννοίας, ἐντάσσοντας ἐπὶ τὴν ὀριζόμενὴν ἐννοίαν ἢ περισσώτερες ἐυρύτερες κατηγορίας, καὶ β) ἀπὸ τῆς εἰδοποιῆς διαφορᾶς, ἣ ὁποία διακρίνει τὴν ὀριζόμενὴν ἐννοίαν ἀπὸ ἀλλομοειδῶν (αὐτῶν ποὺ ἀνήκουν εἰς τὸ ἴδιον γένος). Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶον (ἐννοία γένους), ἔχει ὡς ἀποκλειστικὰ δικό του γνῶρισμα (ἴδιον, εἰδοποιῆς διαφορᾶ) τὸν λόγον, δηλαδὴ τὴν λογικὴν καὶ γλῶσσαν.]*».

α. Ὁ λόγος ὡς γνῶρισμα τοῦ ἀνθρώπου

Ὁ λόγος ἀποτελεῖ γνῶρισμα τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ τὸν ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει βέβαια τὴν φωνήν, ἓνα γνῶρισμα ποὺ τὸ ἔχουν καὶ τὰ ἄλλα ζῶα· ἐκεῖνα ὁμοῦ ἐκπέμπουν ἀπλοῦς ἤχους, ἀναρθρῶν (γάβγισμα, γρύλισμα, μουγκρητό, κελήδημα κ.ά.), με τοὺς ὁποίους ἐκφράζουν δύο γενικά συναισθήματα, τὸ εὐχάριστο καὶ τὸ δυσάρεστο· μόνο αὐτὰ χρειάζονται γιὰ τὴν ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν. Ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος, πέρα ἀπὸ τὴν ἀπλή φωνήν, διαθέτει τὴν ἐναρθρῶν φωνήν, τὸν λόγον, καὶ τὴν ἀντίστοιχὴν βέβαια λογικὴν σκέψιν. Ὁ λόγος με ὅλες τὶς δυνατότητες ποὺ παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν κάνει νὰ ξεχωρίζῃ ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα, ἀφοῦ με αὐτὸν προχωρᾷ πέρα ἀπὸ αὐτὰ καὶ κάνει φανερὰ πλῆθος ἄλλων συναισθημάτων πέρα ἀπὸ τὸ γενικὰ εὐχάριστο καὶ δυσάρεστο, συλλαμβάνει καὶ κάνει φανερὰ ἀφηρημένους καὶ ὑψηλὰς ἐννοίας (ἠθικὰς, θρησκευτικὰς, πολιτικὰς, ἐπιστημονικὰς, καλλιτεχνικὰς κ.ά.)· δημιουργεῖ λοιπὸν πολιτισμὸν: θεσπίζει νόμους, δημιουργεῖ ἔργα τέχνης, εἰκαστικὰ, μουσικὰ, λογοτεχνικὰ καὶ ἄλλων μορφῶν τῆς τέχνης, συγκροτεῖ ἐπιστήμους. Ἡ ἀξία τοῦ λόγου εἶναι προφανὴς ἐν ὅλοις τοῖς τομείοις τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος. Ἀπὸ ὅσα, λοιπὸν, φυσικὰ ἐφόδια ἔχει ὁ ἄνθρωπος ὁ λόγος εἶναι τὸ πρῶτον σημαντικό· ἐξάλλου ἐν πολλὰς ἄλλων ἰκανότητων ὑστερεῖ ἐν πολλὰ τῶν ἄλλων ζῶων, ὡς γιὰ παράδειγμα ἐν τῇ ταχύτητι καὶ ἐν τῇ σωματικῇ ῥώμῃ.

β. Ὁ λόγος ὡς αἴτιον γιὰ τὴν δημιουργίαν τῶν πόλεων

Ὁ ἄνθρωπος διαθέτει λόγον, ὁποῖος εἶναι τὸ μόνον μέσον με τὸ ὁποῖον μπορεῖ κανεὶς νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ κάνει φανερὸν τὸ ωφέλιμον καὶ τὸ βλαβερὸν, τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἀδίκον, τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν καὶ ἄλλων παρόμοιων ἐννοιῶν. Καὶ ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται αὐτὰς τὰς ἐννοίας καὶ ἐντάσσει τὰς ἐνέργειους καὶ τὴν ὑπαρξὴν αὐτοῦ ἐν ὅτι αὐτὰς ὀρίζουν, τότε δημιουργεῖται καὶ ἡ βάση γιὰ τὴν σύστασιν τῆς οργανωμένης πολιτικῆς κοινότητος καὶ τῆς πόλεως-κράτους. Ἐπομένως, ἡ δημιουργία πόλεων οφείλεται ἐν τῷ γεγονότι ὅτι ὁ ἄνθρωπος, μόνος αὐτός, ἔχει τὴν ἰκανότητα τοῦ λόγου. Ἄν δὲν ὑπῆρχε ὁ λόγος, δὲν θὰ γίνετο ἀντιληπτόν τὸ ωφέλιμον καὶ τὸ βλαβερὸν καὶ τὰ ἄλλα παρόμοια, δὲν θὰ ὑπῆρχε συμμετοχὴ ἐν

* Ἀρχαία Ἑλληνικά, Φάκελος Ὑλικού, Γ' Λυκείου, σελ. 161.

όλα αυτά, δεν θα υπήρχε πόλη-κράτος, όπως δεν υπάρχει και στα άλλα ζώα, που δεν είναι προικισμένα με τον λόγο. Αντιστρέφοντας τη συλλογιστική πορεία του Αριστοτέλη και με βάση την άποψη πως στις έννοιες ωφέλιμο-βλαβερό, δίκαιο-άδικο, αγαθό-κακό, που αναφέρει ο Αριστοτέλης, συμπυκνώνονται σκοπός και αιτία όλων των δημιουργημάτων του πολιτισμού του ανθρώπου, μπορούμε να διατυπώσουμε το επιχείρημα και ως εξής: αφού όλα τα πολιτισμικά στοιχεία, αυτά δηλαδή που υπάρχουν μόνο στον οργανωμένο πολιτειακό βίο του ανθρώπου, έγιναν με τον λόγο, σε αυτόν στηρίζεται και η δημιουργία των πόλεων.

Παρόμοιες αντιλήψεις για τη σημασία του λόγου ως του αναγκαίου μέσου για τη διαμόρφωση της πολιτικής συνείδησης και κατ' επέκταση της πολιτικής κοινότητας συναντούμε σε πολλούς στοχαστές του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Ο σοφιστής Πρωταγόρας, στον ομώνυμο πλατωνικό διάλογο, παρουσιάζει στον μύθο του Προμηθέα τον ίδιο τον Δία να παρέχει σε όλους τους ανθρώπους την *αιδῶ* και τη *δίκη*, ώστε να μπορούν αυτοί να διακρίνουν το δίκαιο και το άδικο, το ηθικό και το ανήθικο. *αιδῶς* και *δίκη* συνιστούν τις προϋποθέσεις ανάπτυξης της πολιτικής αρετής· χάρη σε αυτές μπορούν οι άνθρωποι να συλλάβουν την έννοια του δικαίου και της ηθικής και να διατυπώσουν νόμους και κανόνες που να διέπουν και να καθορίζουν τον κοινό τους βίο. Πριν ο άνθρωπος λάβει τα δώρα του Δία, την *αιδῶ* και τη *δίκη*, ήταν αδύνατος ο σχηματισμός πολιτικής κοινότητας. Η πολιτική αρετή, καθώς συμπεριλαμβάνει την *αιδῶ*, τη *δίκη* και τη *σωφροσύνη*, όπως αναφέρει ο Πρωταγόρας, παρέχει στον άνθρωπο ανάλογες δυνατότητες με όσα δύναται, μέσω του λόγου, να επιτύχει αυτός κατά τον Αριστοτέλη. Αλλά και ο Σωκράτης, όπως αναφέρει ο Ξενοφώντας στα *Απομνημονεύματα* (4, 3, 12), θεωρεί πως ο λόγος είναι αυτός που έδωσε στον άνθρωπο τη δυνατότητα να συλλάβει, να εκφράζει και να μεταδίδει στους άλλους ανθρώπους πνευματικές και ηθικές ιδέες και αξίες και, μέσω αυτών, να διαμορφώνει και να ρυθμίζει τον κοινωνικό και τον πολιτικό του βίο. Και ο Ισοκράτης στον *Νικοκλήη ἢ Κύπριοι* (5-7) τονίζει πως ο λόγος αποτελεί την ουσιαστική διαφορά του ανθρώπου από τα άλλα ζώα και πως χάρη σε αυτόν κατέστη δυνατή η συγκρότηση των πόλεων. Ο λόγος όρισε τους κανόνες για το δίκαιο και το άδικο, το αίσχρό και το καλό και σε γενικότερο πλαίσιο συνιστά την απαραίτητη προϋπόθεση της ηθικότητας του ανθρώπου.

Η ποιοτική διαφοροποίηση του ανθρώπου από τα άλλα αγγελαία ζώα. Τα αντιθετικά ζεύγη

Οι σχέσεις των ανθρώπων δεν είναι απλώς σχέσεις αλληλεπίδρασης σαν αυτές που αναπτύσσουν τα ζώα μεταξύ τους και με το περιβάλλον· οι σχέσεις των πολιτών έχουν έλληγο χαρακτήρα: υποστηρίζονται από τον λόγο, τη λογική και τη γλώσσα. Η λογικότητα του ανθρώπου είναι η άλλη όψη της πολιτικής του φύσης. Αυτή, εξάλλου, είναι και μια παλιά σημασία της αρχαιοελληνικής λέξης λόγος: *σχέση*. Μέσω του λόγου οι άνθρωποι

έχουμε. Γιατί αυτοί που θα ριξουν μια πιο κοντινή ματιά στις αιτίες λόγω των οποίων οι άνθρωποι πλησιάζουν ο ένας τον άλλον και βρίσκουν ευχαρίστηση ο ένας από την παρέα του άλλου εύκολα θα διαπιστώσουν ότι αυτό συμβαίνει γιατί από τη φύση δεν θα μπορούσε να γίνει αλλιώς, αλλά ό,τι συμβαίνει τυχαία. Επομένως δεν αναζητούμε από τη φύση μας την κοινωνία αυτή καθ' εαυτή, αλλά επειδή είναι δυνατόν να λάβουμε τιμή ή κέρδος από αυτήν» (Τόμας Χομπς, *Φιλοσοφικές υποτυπώσεις περί κυβερνήσεως και κοινωνίας*, 1651).

Αισθητικά και υφολογικά στοιχεία της ενότητας

Αιτιολογικοί σύνδεσμοι, συμπερασματικοί σύνδεσμοι
(βλέπε και στην προηγούμενη Διδακτική Ενότητα για τα γενικά χαρακτηριστικά της γλώσσας και του ύφους του Αριστοτέλη).

Είναι χαρακτηρισική στο κείμενο αναφοράς η πληθώρα αιτιολογικής σύνδεσης, ώστε να σπριχτούν με ενάργεια οι θέσεις που διατυπώνει (τρεις φορές ο σύνδεσμος γάρ, μία οι σύνδεσμοι διότι και διό). Η σύνδεση των απόψεων του Αριστοτέλη συμπληρώνεται κυρίως με συμπερασματικούς συνδέσμους, ώστε να παρατεθούν τα συμπεράσματα της εξέλιξης της συλλογιστικής του (οὖν, ὥστε). Εφόσον οι απόψεις του Αριστοτέλη για τον άνθρωπο διατυπώνονται στη συγκριτική του θεώρηση με τα άλλα ζώα, γίνεται ευρεία χρήση και των αντιθετικών συνδέσμων μὲν και δέ, ώστε να τονιστεί η παραμονή των ζώων σε ένα κατώτερο βιολογικό επίπεδο και η ανύψωση του ανθρώπου σε ένα ανώτερο ηθικό.

Για να προβάλλει την ανωτερότητα του ανθρώπου στη σύγκρισή του με τα άλλα ζώα, ο Αριστοτέλης παραθέτει σε ανιούσα κλίμακα την ύψωσή του σε ανώτερες ηθικές αξίες (από το συμφέρον-βλαβερὸν στο ἀγαθὸν-κακὸν και στο δίκαιον-ἄδικον).

Στις εκφραστικές επιλογές του Αριστοτέλη παρατηρούμε ακόμη:

ό τον Φιλοσοφικό Λόγο - Θέματα για συζήτηση

ΕΡΩΤΗΣΗ 13

■ Προσπάθησε να εκθέσεις με δικά σου λόγια τις διδασκαλίες του Αριστοτέλη: α) ότι ο λόγος αποτελεί γνώρισμα του ανθρώπου, που τον ξεχωρίζει από τα άλλα ζώα, β) ότι στο γεγονός πως ο άνθρωπος έχει, μόνος αυτός από τα άλλα ζώα, τον λόγο οφείλεται τελικά η δημιουργία πόλεων.

Βλέπε στην Αναλυτική ερμηνευτική προσέγγιση: ο δὲ λόγος ἐπὶ τῷ δηλοῦν ἐστὶ τὸ συμφέρον καὶ τὸ βλαβερὸν, ὥστε καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδίκον· τοῦτο γὰρ πρὸς τὰ ἄλλα ζῶα τοῖς ἀνθρώποις ἴδιον, τὸ μόνον ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ δικαίου καὶ ἀδίκου καὶ τῶν ἄλλων αἴσθησιν ἔχειν· ἡ δὲ τούτων κοινωνία ποιεῖ οἰκίαν καὶ πόλιν.

■ Ο Αριστοτέλης προσπαθεί στην ενότητα αυτή να αποδείξει ότι: α) η τάση του ανθρώπου προς την πολιτική κοινωνία είναι μια τάση φυσική, β) η τάση του αυτή είναι προγενέστερη στη φύση από τα επιμέρους ανθρώπινα όντα (ως άτομα και ως οικογένεια). Επομένως, όταν οι άνθρωποι δημιουργούσαν για πρώτη φορά την πόλη, απλώς έκαναν πραγματικότητα κάτι για το οποίο τους είχε ήδη προετοιμάσει (= τους προόριζε) η φύση. Ο λόγος του Αριστοτέλη μοιάζει στο σημείο αυτό να έχει τον χαρακτήρα μιας απάντησης, και μάλιστα επιθετικής, εναντίον αντίθετων απόψεων. Σημείωσε κάποιες διδασκαλίες των σοφιστών που θα μπορούσαν να είναι οι απόψεις εναντίον των οποίων στρέφεται εδώ επιθετικά ο Αριστοτέλης.

Οι θέσεις του Αριστοτέλη για τη γένεση της πόλης-κράτους αποτελούν απάντηση στις σχετικές με το ίδιο θέμα θέσεις των σοφιστών, και ιδιαίτερα του Πρωταγόρα, ο οποίος στον ομώνυμο πλατωνικό διάλογο αναφέρει τα ακόλουθα:

Η θέση του Πρωταγόρα

Σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Πρωταγόρας στον μύθο του για τον Προμηθέα, οι άνθρωποι δημιούργησαν τις οργανωμένες κοινωνίες νόμω, συμβατικά, για να προστα-

τευτούν από τον κίνδυνο των άγριων ζώων και να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους. Οι άνθρωποι αρχικά δεν ήταν οργανωμένοι σε πόλεις-κράτη, αλλά ζούσαν σκορπισμένοι κατοικώντας εδώ κι εκεί. Όμως η ζωή τους κινδύνευε από τα θηρία, που τους εξότωναν και τα οποία δεν μπορούσαν να τα αντιμετωπίσουν για δύο λόγους: α) υστερούσαν από αυτά σε ποηλία και β) παρόλο που είχαν βέβαια εργαλεία για την εξασφάλιση της τροφής, δεν διέθεταν τα κατάλληλα όπλα για την αντιμετώπιση των θηρίων, αφού δεν είχαν αναπτύξει την πολιτική τέχνη, της οποίας μέρος είναι η πολεμική. Γι' αυτόν τον λόγο αναγκάστηκαν να συναθροιστούν και να ζουν πολλοί μαζί σε πόλεις, για να προστατέψουν τη ζωή τους από τον κίνδυνο των θηρίων. Επομένως, κατά τον Πρωταγόρα, η γένεση της πολιτικής κοινότητας οφείλεται στον φόβο των ανθρώπων για τα θηρία και για τους άλλους κινδύνους που αυτοί αντιμετώπιζαν, οφείλεται δηλαδή σε λόγους επιβίωσης. Ωστόσο φαίνεται πως ο Πρωταγόρας πιστεύει πως σε κάθε άνθρωπο ενυπάρχει *δυνάμει* η πολιτική αρετή, εφόσον δόθηκαν σε όλους τους ανθρώπους η *αιδώς* και η *δίκη* ύστερα από την παρέμβαση του Δία. Ο άνθρωπος έχει την ευθύνη να καλλιεργήσει αυτήν την έμφυτη τάση με την κατάλληλη διδασκαλία.

Οι θέσεις άλλων σοφιστών

Ανάλογες θέσεις με αυτές του Πρωταγόρα, υποστηρίζοντας τον νόμω σχηματισμό της πολιτικής κοινωνίας, έχουν διατυπώσει και άλλοι σοφιστές, όπως ο Καλλικλής, ο Λυκόφρων και κυρίως ο Θρασύμαχος, σύμφωνα με τον οποίο οι άνθρωποι οργάνωσαν πολιτική κοινωνία με νόμους για να προστατευτούν από την απόλυτη αδικία που επικρατεί στη φύση (επομένως και κατά τον Θρασύμαχο η οργάνωση της κοινωνίας είναι συμβατική και αντίθετη προς τη φύση).

Ο σοφιστής **Ιππίας** θεωρούσε πως όλοι οι άνθρωποι είναι συγγενείς, φίλοι και συμπολίτες από τη φύση και ότι οι διακρίσεις στο πλαίσιο της οργανωμένης κοινωνίας είναι αποτέλεσμα του νόμου και όχι της φύσης. Όλοι οι άνθρωποι συνδέονται από τη φύση και είναι πηλασμένοι με όμοια χαρακτηριστικά, ενώ οι πολιτικοί σχηματισμοί τους διαιρούν και τους διαχωρίζουν βάσει συμφωνιών και συμβάσεων που αντιτίθενται στη φύση του ανθρώπου. Ο **σχηματισμός λοιπόν των πολιτικών κοινωνιών, συμπεριλαμβανομένης της πόλης, είναι συμβατικός και όχι φυσικός.**

Ο **Αντιφώντας**, ως οπαδός του φυσικού δικαίου, τίθεται κι αυτός ενάντια στη φύση προέλευση της πόλης. Δεν δίστασε μάλιστα να διακηρύξει τη φύσει ισότητα όλων των ανθρώπων. Θεωρούσε πως όλοι είναι φύσει ίσοι μέσα στο πλαίσιο της πόλης, αριστοκράτες ή μη, πολίτες ή ξένοι, ελεύθεροι ή δούλοι. Και μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της ανθρωπότητας όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι ανεξάρτητα από την εθνικότητά τους: Έλληνες και βάρβαροι δεν διαφέρουν παρά μόνο στον βαθμό στον οποίο ο νόμος, οι κοινωνικές διακρίσεις και οι πολιτιστικές προκαταλήψεις επιβάλλουν τις ανισότητες. Ο Αντιφώντας ήταν ο πρώτος που κατήγγειλε τον νόμο και τις ανθρώπινες συμβάσεις, στις οποίες οφείλονται όλες οι διακρίσεις μεταξύ των ανθρώπων.

Ο Καλλικλής αναγνωρίζει την ανωτερότητα της φύσης και τον κανονιστικό τρόπο. Τη θεωρεί πηγή αξιών και τονίζει την αντίθεση ανάμεσα στη σχετικότητα των ανθρώπινων συμβάσεων, όπως είναι και η πόλη, και στον απόλυτο κανονιστικό χαρακτήρα της φύσης.

Ο Λυκόφρων θεωρούσε πως η πολιτική κοινωνία είναι συμμαχία των πολιτών μεταξύ τους, η οποία διαφέρει από τις άλλες συμμαχίες (τις μεταξύ πόλεων) μόνο ως προς την απόσταση των τόπων (όπου ζουν οι σύμμαχοι). Δίδασκε πως και ο νόμος είναι μια συνθήκη ή σύμβαση, η οποία γίνεται εγγυητής ανάμεσα στους πολίτες για το δίκιο τους στις μεταξύ τους σχέσεις ή συναλλαγές, αλλιά δεν έχει ο νόμος τη δύναμη να κάνει τους πολίτες αγαθούς και δίκαιους, απλώς συμβάλλει στην εύρυθμη λειτουργία της πόλης.

Ο Θρασύμαχος, υπέρμαχος της συμβατικότητας ακόμη και σε ολόκληρο το εύρος της ηθικής, πιστεύει πως η συγκρότηση των πολιτικών σχηματισμών οφείλεται στην προσπάθεια των ανθρώπων να προστατευτούν από την αδικία του φυσικού δικαίου.